

Podstawowe informacje

Jak powstają dziuple?

Dziuple mogą powstawać w próchniejących miejscach na drzewach, w wyniku działania wiatru i wody (wymywanie i wywiewanie próchna powoduje wytworzenie się zagłębienia – dziupli). Jednakże dziuple powstają przede wszystkim w efekcie intensywnej pracy jednej grupy ptaków – dzięciołów. To właśnie one aktywnie

wykuwają w drzewach dziuple, aby w ich bezpiecznym wnętrzu złożyć jaja i wychować pisklęta. W Polsce występuje 10 gatunków dzięciołów, zgrupowanych w pięciu rodzajach:

Rodzina: Dzięciolowate – *Picidae*

Rodzaj   gatunki

Jynx   krętogłów

Dryocopus   dzięcioł czarny

Picus   dzięcioł zielonosiwy, dzięcioł zielony

Dendrocopos   dzięcioł średni, białoszyi, duży, białogrzbisty, dzięciołek

Picoides   dzięcioł trójpalczasty.

Dzięcioły, z wyjątkiem krętogłowa, są jedynymi ptakami, które wykuwają w drzewie swoje gniazda zwane dziuplami. Jeszcze tylko sikory – czarnogłowa i uboga, potrafią wydłubać dziuplę, jednak tylko w miękkim murszejącym drewnie. Oprócz dziupli przeznaczonych do wychowania piskląt przygotowują również dziuple noclegowe. Większość dzięciołów wykuwa rokrocznie nowe dziuple, w których się gnieździ. Tylko niektóre gatunki korzystają ponownie z dziupli zeszłorocznych (dzięcioł zielony i dzięcioł duży).

Wykuwanie dziupli jest nie lada pracą, wykonuje ją zarówno samiec, jak i samica. Czas poświęcony na wykucie dziupli jest różny, waha się od kilkunastu do ponad czterdziestu dni. Najpierw ptaki wydrążają okrągły otwór, skierowany nieco pod górę, co zapobiega zaciekaniu wody deszczowej, a następnie skierowują dziuplę prostopadle w dół. Zazwyczaj ma ona kształt worka i jest zaokrąglona na dole. Bywają również jednak nieco inne kształty, zwłaszcza w drzewach mocno spróchniałych. Zdarza się, że ptaki umieszczają otwór dziupli tuż pod rosnącą na drzewie hubą, co chroni gniazdo przed ściekającą po pniu wodą. Dziupli nie wyścielają niczym i składają jaja bezpośrednio na chropowate drewno. Jaja wszystkich gatunków dzięciołów nie mają barw ochronnych, lecz są czysto białe, gdyż ukryte we wnętrzu drzewa są niewidoczne dla drapieżników.

Wysokość umieszczenia dziupli na drzewie jest różna i może wahać się od 0,5 m do 25 m nad ziemią. Zazwyczaj najniżej umieszczają swoje dziuple dzięcioły: zielony, zielonosiwy i białoszyi, najwyżej wykuwa dziuple dzięcioł czarny. Wielkość dziupli zależy od wielkości dzięcioła. I tak najobszerniejszą dziuplę wykuwa nasz największy dzięcioł – dzięcioł czarny; jej owalny otwór ma wymiary 11 cm x 8 cm, a jego głębokość zaś waha się od 37 do 60 cm. Najmniejsze są natomiast dziuple wykuwane przez najmniejszego polskiego dzięcioła – dzięciołka; średnica otworu dziupli to: 3–3,5 cm, głębokość – 10–18 cm. Pozostałe gatunki dzięciołów kują dziuple o wymiarach otworu wlotowego od 3,5 do 6 cm i głębokości od 20 do 50 cm.

Drzewa dziuplaste

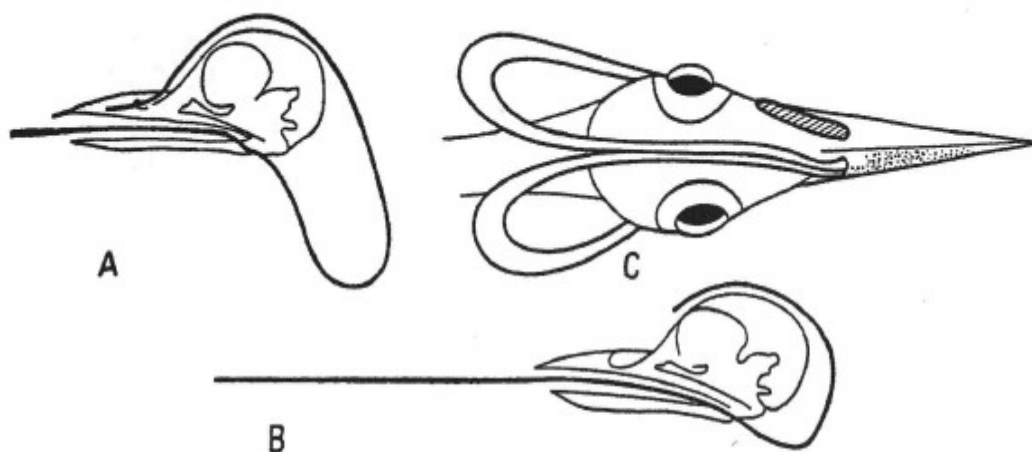
Dzięcioły najchętniej i najszybciej wykuwają dziuple w drzewach o miękkim drewnie, takich jak lipa, osika, inne gatunki topól, klony, wierzby, brzozy oraz w drzewach próchniejących, których drewno też jest zmiękzone przez bakterie, grzyby i bezkręgowce. W związku z tym, że wymienione gatunki drzew nie mają znaczenia gospodarczego, są zwykle usuwane z lasu w ramach prowadzonej racjonalnej gospodarki leśnej. Gdy takich najatrakcyjniejszych drzew w lesie brakuje, dzięcioły wykuwają dziuple w drewnie zdrowym i twardym; w takiej sytuacji świetnie radzą sobie dzięcioł duży i czarny. Niestety, dzięcioły, które tego robić nie potrafią bądź nie lubią, po prostu znikają z takich miejsc. Do takich gatunków należą dzięcioł białogrzbisty i trójpalczasty. Obecność tych ptaków jest ściśle związana z występowaniem drzew próchniejących (informacje o ochronie drzew dziuplastych znaleźć można w broszurze *Drzewa martwe i dziuplaste w lesie*).

Przystosowania dzięciołów do kucia w drewnie i zdobywania pożywienia

Dzięcioły wytworzyły niezwykle przystosowania do kucia w drewnie. Na drzewie utrzymują się pionowo dzięki nogom i ogonowi. Palce nóg, skierowane dwa do przodu i dwa do tyłu, są zakończone silnymi, zakrzywionymi i ostrymi pazurami, wbijającymi się niczym kleszcze w korę drzewa. Dzięcioły potrafią również poruszać się zwrócone brzuchem do góry po poziomych gałązkach. Na ziemi zaś poruszają się niezgrabnie, skacząc z szeroko rozstawionymi nogami.

Same nogi nie wystarczą, aby dzięcioł utrzymał pionową sylwetkę na pniu drzewa i wykonywał przy tym silne uderzenia. Pomocny mu w tym jest ogon, składający się z 12 bardzo sztywnych sterówek, które mają niezwykle mocne i elastyczne stosiny. Cały ogon jest lekko wygięty i dlatego doskonale przylega do pnia. Dzięki takiej budowie tworzy doskonałą podporę dla ptaka. Za pomocą nóg przyczepia się on do drzewa, a ciężar ciała spoczywa głównie na ogonie. Mięśnie nasady ogona są w związku z tym dobrze rozwinięte, grube i silne. Elastyczność ogona zwiększa siłę dzioba podczas uderzeń: przy wygięciu ciała w tył ogon ugina się, a w chwili uderzenia prostuje, wyrzucając do przodu całego ptaka. Dzięcioły poruszają się na drzewie skokami w górę. Nie potrafią schodzić z głową w dół. Cofają się, skacząc skośnie po pniu drzewa. Powszechnie wiadomo, że dzięcioły swoim mocnym dziobem potrafią odłupywać fragmenty kory. Rzeczywiście dziób większości dzięciołów przypomina dluto, pokryte twardą masą rogową, która odrasta szybko, i dziób musi być stale używany, w przeciwnym wypadku łatwo przerasta i degeneruje się. Ponadto głowa jest osadzona na stosunkowo krótkiej szyi, tak więc przy uderzeniach dzięcioł porusza całym ciałem, co zwiększa siłę uderzenia. Siła ta jest bardzo duża i dlatego ptaki mają specjalną budowę dzioba i czaszki, która chroni (amortyzuje) głowę przed uszkodzeniem. Oczywiście mięśnie, które wprawiają głowę w ruch, muszą być również znacznie mocniejsze niż u innych ptaków.

Aby dostać się do ukrytych pod korą owadów, dzięcioły mają niezwykle języki. Są one długie, lepkie, giętne, zakończone cieniutkim, twardym ostrzem otoczonym szczecinkowatymi zadziorkami. Ptak może wysunąć swój język na długość kilkunastu centymetrów. Najdłuższy język ma dzięciol zielony (18 cm). Zastanawiające jest, jak te ptaki chowają język. Otóż otacza on całą czaszkę z tyłu dookoła, przyczepia się na czole tuż nad dziobem (zobacz rysunek). Język jest nawilżany przez znajdujący się na spodzie żuchwy gruczoł śluzowy. Dzięciol może wsuwać niezwykle ruchliwy język w długie i kręte chodniki owadów i wyciągnąć zdobycz nawet z głębszych warstw drewna. Małe owady przyklejają się do jego języka, większe zaś, a także te pokryte cienką chityną, nakłuwa jego ostrym zakończeniem.

Umieśnienie języka u dzięcioła zielonego

A – przy wciągniętym języku, B – przy wysuniętym języku, C – widok z góry (wg Hess)